ГЛАСНИК

АДВОКАТСКЕ КОМОРЕ ВОЈВОДИНЕ

ЧАСОПИС ЗА ПРАВНУ ТЕОРИЈУ И ПРАКСУ

Година LXXVIII
Књига 66

Нови Сад, децембар 2006
Број 12

ЧЛАНЦИ

UDC 340.1:929 Popović J. S.

Prof. dr Radivoj Stepanov
Filozofski fakultet u Novom Sadu

JOVAN STERIJA POPOVIĆ: SOCIOLOG KULTURE I FILOZOF (PRIRODNOG) PRAVA*

SAŽETAK: Rad o Jovanu Steriji Popoviću obuhvata tri dela: *Biografski podaci, Sterija — sociolog kulture i Sterija — filozof prirodnog prava*. U prvom delu izneti su relevantni biografski podaci koji su vezani za Sterijino školovanje i njegovo formiranje kao sociologa kulture i filozofa prirodnog prava. Drugi deo rada čini analizu onih Sterijinih komada koji ga profilisu kao pionira vojvođanske sociologije kulture. U poslednjem delu rada analizirana je Sterijina *Retorika i Prirodno pravo*. Taj deo sadrži i poseban osvrt na postojeće kritike i stručne recenzije *Prirodnog prava* J. S. Popovića.

Кljučне речи: Jovan Sterija Popović, sociologija kulture, snobizam, lažni patriotizam, filozofija, retorika, prirodno pravo

BIOGRAFSKI PODACI

Jovan Sterija Popović rođen je 1. januara 1806. godine u Vršcu (u Tamiškom Banatu) a 25. februara 1856. godine „ovaj zaslužni čovek za-navek je sklopio oči u svom rodnom mestu”. Upravo se ove, 2006. godine steklo tačno 200 godina od rođenja i 150 godina od smrti Jovana Sterije Popovića. Sterijina¹ familija je danas „skoro sasvim izumrla, pošto ni

* Rad primljen: 15. XI 2006. godine.

¹ „Ime *Sterija* dolazi otuda što je ime očevo stalno unosio u svoj potpis, tako da današnji naraštaj prideva sinu ime očevo, i (u brzini kojom se danas sve radi) naziva Jovana

od njega ni od mlađeg mu brata Đorđa nije ostalo poroda" (Novaković 1906: 1; Ostojić 1906: 3).

Sterija je pošao u školu u sedmoj godini života, „dakle 1813, i... u njoj je probavio četiri godine, to bi bilo do 1817" (Novaković 1906: 6). Potom je u Vršcu 1823. godine završio treći razred gramatikalne škole a u Sremskim Karlovcima je „položio četvrti razred takve škole i time stekao uslove za prelazak u više razrede gimnazije" (Milisavac 1974: 473). Razlog prilično razvučenom školovanju kroz koje Sterija prolazi objašnjava se pokušajima njegovog oca da „Jovana uputi na trgovinu" ili „na berberski zanat koji se i brzo uči i lako radi" (Flašar 1993: 175). Sterija pruža otpor takvom očevom naumu i u tome uživa veliku podršku majke. Dok je šegrtovao u očevoj trgovini, Sterija se povlačio u neki kutak i tu pomno čitao knjige koje su mu dopale do ruku zanemarujući i mušterije i zanat. Njegova žed za znanjem bila je tako velika da je „dan-noć nad knjigama sedeo, i kad mu ne bi sveće davali, na mesečini je čitao" (Novaković 1906: 6). Težeći za naukom, „Jovan nije gledao ni na slabost svoga tela, ni na siromaštinu očine kese, nego je učeći tuđu decu, sebe do kraja školovao i izobrazio" (Flašar 1993: 175—6).

Sterija je u jesen 1824. godine prešao u Temišvar. U Temišvarskoj gimnaziji od septembra 1824. do jula 1825. godine sluša *Retoriku*, a od septembra 1825. do jula 1826. godine sluša *Poeziju*.

Tokom školovanja u Temišvarskoj gimnaziji Sterija „je sastavio i objavio" dve pesme na slavenskom jeziku.² Školovanje u Temišvaru trebalo je Steriju da pripremi za studije „filosofskih nauka u Pešti na univerzitetu" (Novaković 1906: 9—10).

Godine 1826. u septembru/oktobru, u dvadeset prvoj godini života, Sterija se nalazi na studijama u Pešti koja je bila „glavno središte srpskoga duhovnoga života". Te, 1826. godine, u Pešti je na osnovu velikog zalaganja Jovana Hadžića, peštanskih obrazovanih Srba i trgovaca, osnovana Matica srpska za izdavanje knjiga i *Srpskog letopisa*, a J. S. Popović „ubrzo postaje pisac o koga se otimaju" (Lešić 1998: 27). Za Sterijino pozorišno-dramsko opredeljenje misli se da je bio presudan neposredan susret sa „Nemačkim pozorištem" u Pešti koje je „uživalo glas najboljeg pozorišta cele Mađarske" (Lešić 1998: 28). To peštansko doba i „srpski tamošnji krug... sasvim je razbudilo J. S. Popovića i uputilo ga u pravcu dramata"³ (Novaković 1906: 20). U Pešti Sterija ostaje do 1828. godine.

Sterijina Popovića prosto Sterijom" (Novaković 1906: 2). Otac J. S. Popovića — Sterija Popović (1768—1837) bio je grčkog ili grčko-cincarskog porekla. Doselio se iz Grčke krajem XVIII veka (koja je tada bila pod Turskom), najpre je kratko boravio u Zemunu, a potom se „za stalno" nastanjuje u Vršcu. Svoje doneto prezime Papaz (ili: Papas) preimenovao je u Popović. Oženio se za Julijanu (1769—1822), udovicu slikara Vasilija Nedeljkovića koja je i „sama bila slikarska ćerka". U prvom braku Julijana je rodila dvoje dece, a iz braka sa Sterijinim ocem rođeno je četvoro dece, tri sina: Jovan, Đoka i Mitar i ćerka Sultana.

² *Слезу Болгаріи* (1825) i *Поема славенско-сербскому народу на ново лето* (1826).

³ Sterija je u relativno kratkom razdoblju od dve i po decenije napisao velik broj pozorišnih komada, komedija, pesama i romana: Temišvar 1824—1826: *Nevinost ili Svetislav i Mileva*; Pešta 1826—1828: *Miloš Obilić*; Kežmark 1828—1830: *Nahod Simeon ili nesreć-*

Tako je na Steriju teatrologa i Steriju pravnog filozofa nemačka kultura — pre svega: pozorišna, književna (Lesing, Klajst, Karner, Šiler i drugi), i docnije filozofska (Kant, Fihte, Šeling, Hegel) i pravna — izvršila ogroman uticaj!

Od 20. septembra šk. 1828/29. Sterija je na studijama prava na evangelističkom Liceju u Kežmarku⁴ koje je završio do juna 1830. godine. Sterija nije „otkrio“ niti je prvi od Srba došao u Kežmark. Za Kežmark se kod Srba odavno znalo i mnogi srpski đaci su dolazili u to mesto da prošire svoje znanje i lično obrazovanje. U slovačkoj nauci se smatralo da je Šafarikova zasluga što je Kežmark Srbima postao tako blizak i drag. Na ovakve zaključke navodi činjenica da se posle Šafarikovog dolaska za direktora Novosadske gimnazije broj srpskih đaka i studenata u slovačkim gimnazijama, pa i na Liceju u Kežmarku, stalno povećavao. Pre Sterije su u Kežmarku 1807. godine bili Milovan Vidaković, Dimitrije Davidović, sinovac karlovačkog mitropolita Todor Stratimirović, Dimitrije Aleksić — sin vršačkog paroha Konstantina, i drugi (Milisavac 1974: 487—490).⁵

Početkom avgusta 1830. godine Sterija se vraća sa školovanja u rodni Vršac. Po povratku radi kao profesor latinskog jezika.

Godine 1835. u Požunu (Rumunija) položio je advokatski ispit i „okreće se advokaturi“.

U kasno leto (20. avgust) 1840. Sterija je podneo molbu na konkurs za profesora prava na Liceju u Kragujevcu. Nakon podnete molbe, sve se odvijalo brzo, bez ikakve neizvesnosti, i već 23. novembra 1840. Sterija dobija poziv iz Srbije da dođe na novoosnovani Licej⁶ gde je postavljen za profesora prava.⁷ To je za Steriju bio značajan događaj jer su „Srbija i Beograd — dugo bili Sterijin opsesivni san“ (Lešić 1998: 119).

no supružanstvo, Pomirenje, Laža i paralaža; Vršac 1830—1840: Tvrdica ili Kir Janja, Pokondirena tikva, Zla žena, Džandrljivi muž ili koja druga žena, Ženidba i udadba, Sudbina jednog razuma; Beograd 1840—1848: Smrt Stefana Dečanskog, Skenderbeg, Prevara za prevaru, Volšebni magarac, Simpatija i antipatija ili čudnovata bolest, Ajduci, Vladislav [druga verzija] Svetislav i Mileva, Sudbina jednog razuma, Toržestvo Srbije, San Kraljevića Marka; Vršac 1848—1856: Lohan, Beograd nekad i sad, Rodoljupci, zbirka pesama Davorje, Roman bez romana itd.

⁴ Poreklo reči: Käsemarkt — trg sira. Mesto se nalazi na severoistoku Slovačke, blizu poljske granice, u to vreme naseljeno Slovcima, Nemcima i Mađarima.

⁵ Neposredno pred Sterijin dolazak u Kežmark došlo je do osnivanja srpskog studentskog udruženja „Societas serbica“ koje je posle jednog sukoba između srpskih i mađarskih studenata odlukom vlasti zabranjeno.

⁶ U Kragujevac je Sterija doputovao dilažansom. „Kragujevac ga je dočekao svečan, u obnovljenoj prijestolničkoj slavi i pompi. Naime, nekoliko meseci prije njegovog dolaska, knez Mihailo Obrenović je objavio ukaz o vraćanju prijestolnice iz Beograda u Kragujevac, pa se u gradu na Lepenici našao ne samo dvor sa svojim šarenilom i taštinom već i mnogo umnih i darovitih ljudi, njegovih zemljaka Srba iz Austrije, profesora na Liceju ili na gimnaziji... Tom prilikom upoznao je i Atanasija Nikolića (1803—1882) — prvog rektora kragujevačkog Liceja, profesora matematike, ali i glumca, reditelja... dramskog pisca...“ (Lešić 1998: 120).

⁷ Inače, Sterija je još nakon povratka iz Kežmarka u pismu Vuku Karadžiću tražio savet da li da se prijavi za mesto profesora u višim školama u Srbiji. (Ne zna se da li je od Vuka dobio odgovor.) Istim povodom Sterija se obratio pismom i knezu Milošu 1834. godine.

Godine 1841. Sterija je s ovom školom prešao u Beograd.

Od 1842. nalazi se na mestu načelnika Ministarstva prosvete.

U proleće 1848. godine podnosi ostavku u Ministarstvu i vraća se u Vršac. Tu Sterijinu ostavku na mesto državnog službenika u Beogradu prate određene nedoumice. Naime, kada je 1848. godine buknuła buna u Ugarskoj, „ne mogavši se slagati s načelima koja su onda vladala, ni s voljom raditi zbog nekih okolnosti” Sterija se odrekao službe i otišao iz Beograda i Srbije!

„Napuštajući Beograd, sa prijatnim osećanjem da se najzad oslobodio raznih 'popečitelja', doktora Spasića, Vučićevih upornih prijetnji 'izgonijem' i povika 'na nas Švabe' i nepoželjne 'neotačestvene sinove', Sterija, vjerovatno nije ni slutio da će se uskoro naći u istoj sredini — i to kao izbjeglica. Naime, poslije mučnog i neprijatnog što mu se dogodilo godine 1848. u Vršcu, kada su pomamno bješnjele nacionalističke 'strasti i sebičnosti', on je bio prisiljen da u proljeće 1849, zajedno sa ostalim (poplašanim i ugroženim) žiteljima rodnog grada, u strahu od odmazde zbog svega što se nečovečno zbivalo, pobjegne preko Dunava u Beograd. Na tom putu (kakva ironija!) pratila ga je vlastita pjesma *Ustaj, ustaj, Srbine* — koju su iz *Sna Kraljevića Marka*, spontano preuzeli 'srpski samovoljci' kao himnu” (Lešić 1998: 132).

Nakon povratka u Vršac, Sterija se oženio, živi povučeno i usamljeno „provodeći poslednje dane apatično i nijemo, zureći kroz prljava i neoprana stakla u panonsko provincijsko blato” (Lešić 1998: 211).

Steriju je M. Đ. Milićević kratko opisao: „Srednjeg je stasa a slaba sastava; leva ruka mu se još u detinjstvu počela sušiti”. Znao je više jezika: latinski i nemački, govori vlaški i „pomalo italijanski”, „raspolaze izvesnim elementima francuskog”, „stvarnija znanja ima iz mađarskog” a za „rumunski jezik Sterija je izjavio da ga zna”, „grčki mu nije bio nepoznat” (Jovanović 1965: 229).

Na peru je bio neobično lak, a na jeziku oštar. To mu je svuda uvećavalo broj neprijatelja (U: *Pomenik znamenitih ljudi u srpskog naroda novijeg doba*, 1888).

STERIJA — SOCIOLOG KULTURE

U književnosti i teatrologiji Sterija je prilično diskretno „predstavljen”, a u nauci je bukvalno prečutan kao *sociolog kulture* iako se u svom bogatom dramskom i komediografskom stvaralaštvu bavi pojavama koje eminentno spadaju u područje sociologije, posebno sociologije kulture⁸ kao što su: *snobizam*, *skorojevićstvo*, *pomodarstvo*, *(kvazi)patriotizam*, *licemerje*, *prativništvo* itd.

Snobizam je veoma česta i „ekspanzivna društvena pojava”. U društvima koja su u određenom socijalnom previranju i prestrojavanju, koja

⁸ Sociologija kulture je takva sociološka disciplina koja zahvata i istražuje mnoge društvene pojave iz kulturnog i socijalnog miljea.

ili uopšte nemaju formiran ili koja nemaju stabilizovan sistem vrednosti, snobizam je veoma česta pojava. Snobizam nije privilegija samo određenih socijalnih grupa i slojeva. Naprotiv, on je moguć u svim društvenim grupama, posebno u onim koja su najviše izložena iskušenjima socijalne, političke i kulturne prelegitimacije, kod kojih se najviše oseća potreba za boljom, višom pozicijom u društvenom sistemu (vrednosti) i težnja za višim, ličnim i socijalnim ugledom (Pešikan 1981: 73).

U etimološkom smislu snobizam vodi poreklo od izraza *sine nobilitate* — bez plemenitosti, ili, *quasi nobilis* — tobožnja plemenitost. U sociološkoj misli snobizam je shvaćen i kao „*orijentacija ka višim kulturnim vrednostima*” (Ilić 1980: 97). Ta orijentacija, prema nekim mišljenjima, „može da odigra i često igra veoma korisnu ulogu u smislu inspirisanja ljudi da se bore za podizanje kulturnog nivoa. Makar i samo pomoću jednostavnog snobovskog kopiranja kulturnih i umetničkih vrednosti. Međutim, bila ova primedba problematična ili opravdana, *snobizam u celini*, sa stanovišta istinskih kulturnih i umetničkih vrednosti nesumnjivo *mora biti negativno ocenjen* [kurziv R. S.]. To u prvom redu zato što je težnja ka višim kulturnim vrednostima samo sekundarni motiv (primarni motiv je ostvarenje društvene promocije)” (Ilić 1980: 97).

Snobizam nije sasvim „homogena i monolitna pojava”. Naime, čak i svaki „skorojević”, novajlija ili „kandidat za snoba” (F. Klenšan) uvida da među snobovima postoji određena hijerarhija, tj. „snob često sreće nekog ko je još veći snob”. Izvrsna ilustracija stratifikovanog snobizma nalazi se u delima Marsela Prusta (1871—1922). Socijalni kritičar A. Moroa⁹ nalazi da se kod Prusta može uočiti „čitava kaskada snobizma” poput fontane gde se voda preliva preko mnogobrojnih kaskada. Kako je i ljudsko društvo organizovano u „socijalne kaskade”, a prezir i gordost spadaju u najjača ljudska osećanja (ako ne i zadovoljstva), snobizam se može uočiti kako u najvišim, tako i u najnižim socijalnim slojevima (Ilić 1980: 98).¹⁰

Pojavu i problem snobizma u vojvodanskom i srpskom kulturnom krugu, daleko pre M. Prusta, Sterija je maestralno prikazao u svojoj komediji *Pokondirena tikva*.

⁹ Vidi: Moroa Andre (1957): *U traganju za Marselom Prustom*, Novi Sad, Matica srpska.

¹⁰ Primera radi, na vrhu lestvice društvenih vrednosti „*Čuče Kraljevsko visočanstvo*” kao princeza od Parme i princeza od Luksemburga, koje žele da budu ljubazne, ali su one ljubazne sa takve visine, da izgleda kako im je teško da ljudsko biće razlikuju od životinje.

Na nešto nižem nivou je snobizam aristokrata, koji hoće da se odvoje od ostalih „kao ono drveće koje je, pošto je izraslo na lošem mestu, na ivici ponora, primorano da se povija unazad kako bi održalo ravnotežu”.

Zatim *snobizam izražen u pritvornosti* Legrandena koji je ljubazan prema seljacima ali koji se pretvara da ih ne poznaje u prisustvu plemića ili vlastele.

Najzad, snobizam „na najnižem novou” je onaj koji se rascvetao kod „markize”, inače siromašne žene koja drži javni toalet na Jelisejskim poljima u Parizu u koji dozvoljava pristup samo odabranoj klijenteli koja joj donosi poklone i bukete cveća: jorgovana, jasmína, ruža (Ilić 1980: 98).

Snobovsku težnju ulaska u više društvene krugove i odbacivanje onih koje snob vidi kao društveno niže i manje vredne, ispoljava lik Feme u *Pokondirenoj tikvi*. Razlog se krije u Feminoj neobrazovanosti i niskom kulturnom „kapacitetu”. Agresivnim snobizmom ona brani svoju ličnu nesigurnost i nesnalaženje u „novim okolnostima”. Ona ulaže velik napor kako bi se preko govora, odevanja, načina života, približila kulturnom nivou društvene grupe u koju želi da prođe, čiji „punopravni” član želi da postane. Snobovsku težnju da preko kulturne ostvari i društvenu promociju, Fema sasvim otvoreno ispoljava: „Nisam ja naučila *badava* francuski, nisam ja *zabadava* dala moj sat na reparaturu i kupila šteker, nego da se odlikujem. Samo grofice i baronice mogu biti meni ravne”.

Jezik kojim se Fema služi, kao i celokupno njeno ponašanje, rezultat je imitiranja. To je apsurdna mešavina potpuno iskrivljenih nemačkih i francuskih fraza i apsolutno besmislenih reči koje ona sama „pravi” i izmišlja. Pošto takav nakaradni jezik ni sama ne razume jer je lišen svakog realnog (i komunikacijskog) smisla, ona mu prilazi na jedan poseban način, pristupa tom jeziku kao čarobnoj šifri koja će joj pomoći da uđe u priželjkivani svet „noblesa”. Kada hoće da svojim „nobl” jezikom nešto stvarno saopšti, Fema iskrivljuje srpske reči dodajući im neki „nobl produžetak”.¹¹

Snob živi posmatrajući sebe u nekoj vrsti ogledala koje je on sam ispolirao, uglačao i nalazi da je redak, dragocen i izuzetan kao figura u ljudskom društvu ili bar u svom snobovskom krugu (Ilić 1980: 98).

Sterija u svojoj „sociologiji snobizma” pokazuje koliko se snob samo nalazi u paradoksalnoj situaciji. S jedne strane, on odbacuje sredinu kojoj pripada kao manje vrednu i „prevazidenu”, a sa druge strane, vođen osećanjem sopstvene superiornosti nastoji da se uzdigne do nekog višeg društvenog nivoa kojem još/nikako ne pripada. Snob ima otpor prema svom stvarnom društvenom položaju, a nekritičan je prema socijalnom položaju kojem teži. U suštini, snob ne pripada nigde, ni onoj sredini od koje beži, ni onoj kojoj hrli, on je ničiji, on je dvojako nepoželjan, u nje-mu je sklupčana socijalna „tragedija snobizma” (Pešikan 1981: 80).

Snobizam je prisutan i u današnjoj Srbiji i Vojvodini. On ima svoju novu pojavnost, izmenjene socijalne i kulturološke sadržaje. Sterijina anticipacija snobizma u savremenom društvu i u današnjoj „Srbiji u tranziciji” i danas je aktuelna, živa i inspirativna — književno, teatrološki i sociološki.

Rodoljupci „su definitivno najsavremeniji politički angažovani komad u istoriji drame na južnoslavenskim prostorima” (G. Gojer). Sterija u *Rodoljupcima* slika bedu ove zemlje i ovih srpskih prostora na polovini

¹¹ Sara: Šta je to! Madam de Mirić, Vous m'avez toujours fait tant d'amities.

Fema: Alabunar, ke sant de mekarabl, an danter tu.

Mitar: A gle Feme jako!

Fema: Sunt moj bratandr gurbijan velikandr.

Mitar: Uzminder ti kožender, pa pravider opankender... (Fragment o snobovštini iz komedije *Pokondirena tikva*).

XIX veka, pre svega ljudsku i moralnu bedu. On je imao smelosti i talenta da pogleda u utrobu nacije/naroda i da direktno progovori o nacionalizmu „kao ideologiji banalnosti” (D. Kiš) i „lažnom patriotizmu”. Sterija se odvažno suprotstavio svom vremenu, smeo je svom narodu „u oči” da kaže na „zablude i nevaljalstva, i da u jednom trenutku opšte ponesenosti, ispred opasnog zanosa masa, iznese svoj usamljenički i negativan stav” (Bogdanović 1965: 99). Patriotizam je lično osećanje koje pojedinac čuva u sebi i kojim se ne razmeće. Naprotiv, lažni patriotizam je „lako kvarljiva” roba kojom se trguje na crnom tržištu vrednosti, i na kojoj se može zaraditi, koja može poslužiti ostvarenju sebičnih, ličnih ciljeva i interesa. Lažni patriotizam se razvija na nacionalističkoj podlozi, u socijalnoj sredini bez pravih vrednosti, u političkom ambijentu bez morala i etičnosti. Nosioci lažnog patriotizma su „ljudi bez kolektivnog značaja, jedva neke individue” (Ž. P. Sartr). Zato su *Rodoljupci* „izazov, šansa, pretnja, opasnost, radost, zato su oni najozbiljniji komad političke analitike i našeg trenutka” (G. Gojer).¹²

Trgovina rodoljubivim osećanjima kod nas je procvetala početkom 90-ih godina i još traje. Na krilima rodoljublja snalažljivi su stekli veliko bogatstvo i zavidan politički ugled. „Rodoljupci” su ispisivali i novi Ustav Srbije 2006. godine (N. Dimitrijević).

Intenzivno živimo u vremenu nacionalističke histerije, verske netrpeljivosti, prividnog rodoljublja i lažnog patriotizma o kome Sterija piše pre ravno jednog i po veka. Omamljeni dugotrajnim i teškim košmarnim snovima nacionalizma nikako da postanemo svesni sumorne socijalne stvarnosti koja nije poštedela ni naše lične živote ni naše „patriotske sudbine”: „Patriotizam se ne može hraniti ljudskim pravima jer se on isključivo hrani ljudskim mesom” (I. Čolović).

¹² Žutilov: Vidite, vi u Mađarskoj živite, a ne znate mađarski. To je sramota. Čiji hlebac jedete, onoga jezik treba i da naučite.

Gavrilović: Bogme, gospodine, ja jedem svoj hlebac.

Žutilov: Arulo, izdajico otečestva!

Gavrilović: Idite vi s milim Bogom! Ja izdajica otečestva, što kažem da jedem za svoje novce hlebac!

— — — — —
Nad: Koliko ja srpski narod poznajem, on je dobar, osobito prost; sluša svoje starije i daje se navesti i na zlo i na dobro; ali vaši učenici ljudi, vaše nadriknjige, trgovčiči i gdekoji majstorčić, to su takvi ljudi, kakve ja nisam video. Ništa ne zna, a hoće sve da zna, razmeće se, više i rad je da se svi okreću po njegovoj glavi. — Kad ste vi još videli, da Srbliji poklone poverenje jednom čoveku, koji je inače razuman i pošten, nego, kako se ko podigne, svi gledaju da ga obore.

— — — — —
Gavrilović: Vidite gospodo: gospodin Žutilov udaje kćer za Mađara; gospodin Lepršić primio je službu izvan Vojvodine; gospođa Zelenička dobija pisma od svoga prijatelja Mađara; a Smrdić i Šerbulić hoće da prodadu Vojvodinu. Kažite mi koji je najveći znak rodoljublja? (Fragmenti iz komada *Rodoljupci*).

Jovan Sterija Popović bio je pravni praktičar, zakonopisac i filozof prirodnog prava. Da proširim prethodnu konstataciju: Jovan Sterija Popović bio je *vojvođanski* književnik i komediograf, sociolog kulture i filozof prava.

Pravnu praksu Sterija je započeo kao advokat.

Sterija se pojavljuje kao zakonopisac u vremenu od 1844. kada je „blagodareći lepom imenu koje je stekao u književnosti postao načelnik Ministarstva prosvete” (Novaković 1907: 39). To su bili zakoni iz oblasti prosvete i obrazovanja. Kao pokretač ideje za osnivanje Društva srpske slovesnosti (DSS)¹³ „sa političkim i prosvetnim pregaočem Atanasijem Nikolićem” i sa drugim profesorima Kragujevačkog liceja, Sterija je bio i pisac Ustava Društva srpske slovesnosti.

U svojstvu profesora prava na Liceju i načelnika prosvete Sterija je, s jedne strane, „postavio zadatak da u administraciji čisti srpski jezik od varvarizma” (Kičović 1958: 59), a s druge strane, da sredi naučnu terminologiju i da svoja predavanja pripremi za slušaoce. Naime, Sterija je kao predavač primetio „da razni profesori i drugi ljudi koji imaju da na pravu rade mogu na razne načine na srpski prevoditi jednu istu terminologijsku reč. Za primer se navodi *krivični* i *kaznitelni* i *kaznoslovn*i, sve troje za naziv *kriminalni*” (Novaković 1907: 41, 57).

Dva najznačajnija Sterijina rada iz oblasti pravne kulture i filozofije prava su *Retorika* i *Prirodno pravo*.

Analiza Sterijine *Retorike* pokazuje da je reč o školskom štivu/udžbeniku visokih standarda ne samo za Srbiju nego i Evropu tog vremena. Naime, *Retorika* je najčvršće zasnovana kako na nasleđu antičkih retorikih priručnika u kome ključno mesto ima Kvintilijan¹⁴ tako i na savremeniciima kao što su Lomonosov, Grigelj i Mrazović. Ipak, Sterija je „u nasleđeni sistem uneo brojne modifikacije s namerom da retorikom obuhvati teoriju *proznih sastava* i da od nje odvoji poetiku kao teoriju imaginativne književnosti u prozi i u stihu. Ovim se odvojio ne samo od antičkih retoričara, nego i od trojice svojih neposrednih prethodnika i uzora, ali u nejednako meri — Lomonosova, Grigelja i Mrazovića” (Jelić 1988: 328—329).

Poređenje Sterijine *Retorike* sa Kvintilijanovim *Obrazovanjem besednika* pruža određene zaključke.

¹³ Najviša naučna ustanova kod Srba nosila je dosad nazive: Društvo srpske slovesnosti (DSS) (1841—1864), Srpsko učeno društvo (1864—1892), Srpska kraljevska akademija / Srpska akademija nauka (SKA, SAN) (1886—1959), Srpska akademija nauka i umetnosti (SANU) (od 1959).

¹⁴ Marko Fabije Kvintilijan (Marcus Fabius Quintilianus, rođen oko 30. godine a umro je između 95. i 100. n. e.) bio je najčuveniji profesor retorike u Rimu koji je imao javno plaćenu katedru. Kvintilijanov doprinos retorici je dvojak: teorijski i pedagoški. Njegov spis *De causis corruptae eloquentiae* (Uzroci urušavanja besedništva) je izgubljen ali je docnije naknadno fragmentarno rekonstruisan. Drugi Kvintilijanov značajan rad nosi naslov: *De institutione oratoria* (O obrazovanju besednika) (Tadić 1995: 154—155).

Prvo, u terminologiji, u definicijama i u deskriptivnim odsecima Sterijino izlaganje pokazuje na svakoj stranici podudaranje sa Kvintilijanom. Ipak, „izvesna podudaranja” nisu dokaz o Sterijinoj neposrednoj zavisnosti od Kvintilijana!

Drugo, za uočavanje tipskih osobenosti u Sterijinoj opštoj koncepciji i u pojedinim stavovima njegove *Retorike* značajnija su odstupanja od Kvintilijana — u kategorizacijama, u rukovanju pojedinim aparatom, u ekstenzivnoj obradi nekih celina.

Treće, za Kvintilijana retorika je *ars bene dicendi*, a za Steriju je *teorija prozних stavova*.

Četvrto, Kvintilijan govori o sudskoj, savetodavnoj i svečanoj besedi, a Sterija o dijalogu, pismu, opisu, istorijskim spisima, učenim sastavima i besedama (*slovima*).

Peto, Kvintilijan za tri antičke vrste beseda uzima kao model sudsku besedu, a Sterija isključuje sudsku besedu.

Šesto, kod Kvintilijana trojna podela beseda uslovljava pojavu trojne sheme na raznim ravnim, a kod Sterije antičku trojnu shemu potiskuje dvojna shema svodiva na kategorije logičkog i emotivno afektivnog.

Sedmo, Sterijino preoblikovanje antičke teorije besede u teoriju prozних stavova odvaja njegovu retoriku od Kvintilijanove u dvojakom smislu: a) podelom retorike na opštu i posebnu (retoriku); b) uspostavljanjem jednog sistema retorskih prozних žanrova nepoznatog antici.

Osmo, Sterija obrađuje *inventio*, *dispositio* i *elocutio* u opštoj retorici, a *memoria* i *actio* dolaze na kraju posebne retorike; Kvintilijan tih pet tradicionalnih delova obrađuje u nizu i ne pravi razliku između opšte i posebne retorike (Jelić 1988: 325—327).

Upoređenjem s retorikama tri njegova prethodnika, ruskim — Lomonosov, ugarskim — Grigelj i srpskim — Mrazović, Sterijina *Retorika* otkriva određen „stepen svoje zavisnosti od modernih retorika... kao i svoja tipska obeležja” (Jelić 1988: 327).

Prvo, Sterija se uz pozivanje na Cicerona opredeljuje za *etičko shvaćanje retorike*, dok Lomonosov, Grigelj i Mrazović „ostaju pri definicijama zavisnim od onih antičkih koje ističu samo estetsko-tehničku stranu” retorike.

Drugo, Sterijin koncept udžbenika za retoriku obuhvata *opštu i posebnu retoriku* i udžbenik za *poetiku*, i on nema paralelu kod Grigelja i Mrazovića, a samo donekle se podudara sa Lomonosovim planom da u tri knjige: *Retorici*, *Oratoriji* i *Poeziji* „obrađi celokupan domen krasnorečija” (Jelić 1988: 328).

Prirodno pravo Jovana Sterije Popovića je njegov pravni i filozofski rad povodom kojeg je izrečeno veoma mnogo neprimerenih ocena i nepravednih kritika; danas, čini se, više nego u Sterijino vreme!

Svoja predavanja iz prirodnog prava na Liceju Sterija je pripremao davne 1842. godine. Trebalo je da prođe više od jednog stoleća (113 godina) da bi rukopis *Prirodno pravo* bio objavljen, štampan, da bi iz srpskog mraka i zaborava izašao pred oči pravne, kulturne i naučne javnosti!

Protekli vek u Srbiji nije doneo ni značajna imena ni vredne radove sa područja teorije i filozofije prava! Utoliko više neprijatno iritira sud današnjih snobova pravne filozofije da Sterijino prirodno pravo „ima samo pedagoški i propedeutički značaj“, da „nije originalno“ (?), „da je bez obavezujućih uzleta duha“, „da je relativno konzervativno“ (?), da je Sterijina „filozofija prava ravnodušna spram filozofskih pitanja“, da je „prvi dodir filozofije prava i Srba bio hladan“ (?) itd. (Popović 1996: 276—277).

U izrečenim kritikama o Sterijinom *Prirodnom pravu* zajedničko je sledeće: prvo, srbijanske kritike (sem malobrojnih izuzetaka) imaju usko-grud (gotovo odbojan) stav spram filozofije koja u Srbiju dolazi „od preke strane“ iz Vojvodine i vojvođanskih filozofa prava: J. S. Popovića, ali i vojvođanskih pravnih filozofa pre Sterije — Pavla Julinca, Petra Stojšića, Efrema Lazarevića...; drugo, kritika Sterijinog prirodnog prava nije zasnovana na filozofskoj analizi ideje jusnaturalizma (koja obuhvata i Sterijino prirodno pravo) već pretežno na isticanju funkcionalnih i pragmatičnih odlika juspozitivizma (u odnosu na jusnaturalizam); treće, na Sterijin pravni učinak se „po inerciji“ gleda kao na sekundaran, marginalan i manje značajan, naročito u poređenju sa njegovim svetskim književnim i komediografskim dometom (kao glavni i primaran)!

Nekoliko stvari kada je u pitanju Sterija kao profesor prava i filozof prava treba imati u vidu.

Prvo, J. S. Popović je bio školovan pravnik, obrazovan filozof i spektakularan pisac i teatrolog. Bio je, dakle, pravna, filozofska i književna elita!

Drugo, na Steriju pisca i Steriju pravnika i filozofa nemačka književna i pravna kultura, tadašnja evropska i antička — grčka i rimska kultura imala je nesumnjiv naučni i obrazovni uticaj. Sterijina *Retorika* je direktan pokazatelj ove tvrdnje.

Treće, rukopis o prirodnom pravu nastaje u namenske svrhe, za potrebe nastave i naročito, kao prva projekcija jurisprudencije u tadašnjoj pravno potpuno neobrazovanoj i nepismenoj Srbiji, u Srbiji sa „Turskim ustavom“ (1838), bez svojih državnih institucija i upravnog aparata (u pravom smislu)!

Četvrto, Sterijino *Prirodno pravo* „kao prva evropska lasta“ nije moglo probuditi prolećnu ljubav prema pravu u Srbiji. Uostalom, ni „Sretenjski ustav“ (iz 1835) nije mogao zaživeti u Srbiji jer je bio „francuski rasad u turskoj šumi“. Pravna kultura u Srbiji i danas je veoma skromna, u njoj i sada, čini se, uspeva ona Obrenovićevska logika da je „zakon/pravo za protivnici“.

Šta se može reći danas za Sterijino *Prirodno pravo*?

Svakako to da imajući u vidu sklop okolnosti u kojima nastaje (fakultetske nastavne potrebe, nepostojanje bilo kakvog sličnog pravnog nasleda, pravna jurisprudencija je potpuno nepoznat pojam u Srbiji) *Prirodno pravo* J. S. Popovića predstavlja prvi katalog modernih pravnih pojmova koji postoje u tadašnjoj Evropi sa jako razvijenom civilnom komponentom prava i odgovarajućih građanskih zakona. Pojmovi sadržani u

Sterijinom *Prirodnom pravu* po svojoj prirodi su *pravno-antropološkog* (o prvobitnim pravima, pravu ličnog dostojanstva, ličnoj slobodi, o pravu slobode misli, o pravu na ime, o individualitetu i slobodi), *pravno-političkog* (pojmovi o pravu i dužnosti vladara, građanskim pravima, zakonodavstvu, monarhiji, demokratiji, teokratiji, aristokratiji, federativnosti) i *pravno-filozofskog* (svojini, ugovoru, neutralnosti, miru) karaktera/sadržaja! U osnovi to i jesu pojmovi visokog pravno-teorijskog i filozofsko-naučnog smisla.

Prirodno pravo J. S. Popovića ima: *konzistentnu* (logičnu, skladnu) *konceptiju*, vrlo *precizno izvedene pojmove* (po obrascu temeljnih nemačkih bedekera pravne filozofije i teorije prava), *doteran pisani stil* i *precizan pravni jezik* (kao da piše „pravni bukvar” za pravnike početnike) i konsekventno izveden *moralni credo* (ispod kojeg smešta kompletan korpus pravnih pojmova, kao što to čini i u svojoj književnosti).

Prirodno pravo J. S. Popovića nije preuzeta niti Hegelova *Filozofija prava*, ni Kantova *Metafizika morala*, niti racionalističke prirodno-pravne ideje Holanđanina H. Grocijusa. Izvesno je da je vladajuća filozofija tog vremena imala kulturološki uticaj na Steriju, pa, dakle, i sva ova filozofska imena, što je sasvim prirodno, jer on je bio evropski đak, u Evropi studira filozofiju i pravo; Sterija je imao evropejski nauk! Sterijino prirodno pravo ima i jednu značajnu osobenost. Naime, njegovo prirodno pravo nije nastalo iz „tehničko-analitičkog” opozita prema pozitivnom pravu, ono nije izvedeno iz jusnaturalističke kritike pozitivističkih pojmova (sadržanih u zakonima Srbije jer je Srbija tek trebalo da krene sa svojim pozitivnim zakonodavstvom). Sterijino *Prirodno pravo* je prikaz prirodnopravnih načela, principa i pojmova nastalih iz filozofske analize „pravnog suštastva” kardinalnih mesta jusnaturalističke misli. Takvo prirodno pravo koje Sterija predaje javnosti Srbije moglo je (i trebalo) da posluži (srpskom) zakonodavcu prilikom donošenja (ili reformisanja postojećeg) prava.

Sterija smelo prilazi problemu prirodnog prava i ne krije koliko sâm poznaje jusnaturalističku doktrinu. I takođe zna, da prirodno pravo, nikad u svom punom etičkom kompleksu nije bilo, niti će biti ostvareno dok se ne „saznaju sve božanske i sve ljudske stvari” (Ulpianus).

LITERATURA

Basta, N. D. (1995). Ideja prirodnog prava kod Jovana Sterije Popovića. U: *Jovan Sterija Popović: Prirodno pravo. Retorika*. Beograd: Službeni list SRJ (17—43).

Basta, N. D. (1991). *Preobražaji ideje prava*. Beograd: Pravni fakultet.

Basta, N. D. (1996). O Sterijinom „Prirodnom pravu”. U: *Glasnik Advokatske komore Vojvodine*. Novi Sad, godina LXVIII, knjiga 56, br. 7—8 (269—273).

Bogdanović, M. (1965). Rodoljubci. U: *Jovan Sterija Popović*. Beograd: Zavod za izdavanje udžbenika, (99—101).

Flašar, M. (1993). Jovan Sterija Popović (1806—1856). U: *100 najznamenitijih Srba*. Beograd: Princip, Novi Sad: Š-Jupublik, (174—179).

Flašar, M. (1974). Retorski, parodistički i satirični elementi u romanima Jovana Sterije Popovića. (U: *Zbornik istorije književnosti*, knjiga 9, [Jovan Sterija Popović]). Beograd: SANU, (111—418).

Ilić, M. (1980). *Sociologija kulture i umetnosti*. Beograd: Naučna knjiga.

Jelić, V. (1988). *Sterija i Kvintilijan*. Novi Sad: Matica srpska.

Jovanović, A. S. (1965). Strani odjeci u Sterijinom delu. U: *Jovan Sterija Popović*. Beograd: Zavod za izdavanje udžbenika, (228—292).

Kritike. Polemike. Pisma. [Jovan Sterija Popović] [priredio: D. Ivanić]. (2001). Vršac: Književna opština Vršac, Beograd: MST Gajić.

Kićović, M. (1958). Dva svedočanstva o Steriji. (U: *Zbornik Matice srpske za književnost i jezik*, knjiga četvrta i peta 1956—1957). Novi Sad: Matica srpska, (57—67).

Kloskowska, A. (2001). *Sociologija kulture*. Beograd: Čigoja štampa.

Lešić, J. (1998). *Sterija dramski pisac*. Novi Sad: Sterijino pozorje, Prometej.

Milićević, Ž. (1958). Iz legende i stvarnosti o Steriji. (U: *Zbornik Matice srpske za književnost i jezik*, knjiga četvrta i peta 1956—1957). Novi Sad: Matica srpska, (27—39).

Novaković, S. (1907). Jovan Sterija Popović. U: *Glas Srpske kraljevske akademije*, LXXIV, drugi razred, 45. Beograd: Štampano u Državnoj štampariji Kraljevine Srbije.

Ostojić, T. (1906). *Beseda* [govorena u svečanoj sednici Književnog odeljenja Matice srpske o sv. Savi 1906]. Novi Sad: Štamparija srpske knjižare braće M. Popović u N. Sadu.

Pešikan, Lj. (1981). Snobizam u Sterijinim komedijama „Pokondirena tikva” i „Laža i paralaza”. U: *Spone*, Nikšić, br. 4, (73—81).

Perović, S. (1995). Uvodna reč za drugo kolo biblioteke Klasici jugoslovenskog prava. U: *Jovan Sterija Popović: Prirodno pravo. Retorika*. Beograd: Službeni list SRJ, (7—16).

Perović, S. (1995). *Pravno-filozofske rasprave*. Beograd: Službeni list SRJ.

Popović, S. J. (1986). *Pokondirena tikva*. Sarajevo: „Svetlost”.

Popović, S. J. (1995). *Kir Janja. Rodoljubci*. Beograd: Privredne publikacije.

Prirodno pravo Jovana Sterije Popovića. (1995). Novi Sad: Matica srpska.

Popović, J. S. (1995). *Prirodno pravo. Retorika*. Beograd: Službeni list.

Popović, M. (1996). Sterijino „Prirodno pravo”. U: *Glasnik Advokatske komore Vojvodine*. Novi Sad, godina LXVIII, knjiga 56, br. 7—8, (274—286).

Radojčić, N. (1958). Sterija i srpska istorija. (U: *Zbornik Matice srpske za književnost i jezik*, knjiga četvrta i peta 1956—1957). Novi Sad: Matica srpska, (5—27).

Radulović-Grickat, I. (1996). Nauka o jeziku u delatnosti Akademije. U: *Glas*, Odeljenje jezika i književnosti, knjiga 15, CCCLXXIX. Beograd: SANU, (1—82).

Studije, eseji, kritike, članci [Jovan Sterija Popović] (1965) Beograd: Zavod za izdavanje udžbenika.

Tadić, Lj. (1995). *Retorika. Uvod u veštinu besedništva*. Beograd: „Filip Višnjić”.

Tekeri, M. V. (1953). *Knjiga o snobovima*. Beograd: Novo pokoljenje.

Tokin, M. (1958). Jedna Sterijina inspiracija. (U: *Zbornik Matice srpske za književnost i jezik*, knjiga četvrta i peta 1956—1957). Novi Sad: Matica srpska, (67—80).

Veselinov, I. (1974). „Retorika” Jovana Sterije Popovića. (U: *Zbornik istorije književnosti*, knjiga 9, [Jovan Sterija Popović]). Beograd: SANU, (539—629).

Vračar, K. S. (1996). Počasti Sterijinom podvižničkom spisu. U: *Glasnik Advokatske komore Vojvodine*. Novi Sad, godina LXVIII, knjiga 56, br. 7—8, (259—268).

Internet izvori

http://www.yuope.com/people/nena/Zabeleske/Jovan_Sterija_Popovic

<http://oel.orf.at/highlights/62039.html>

http://www.znanje.org/i/i22/teatar/laza_i_paralaza.htm

JOVAN STERIJA POPOVIĆ: SOCIOLOGIST OF CULTURE AND PHILOSOPHER (OF THE NATURAL) LAW

Radivoj Stepanov, Ph.D.

S u m m a r y

The paper about Jovan Sterija Popovic consists of three parts: *Biographical data, Sterija — sociologist of culture* and *Sterija — philosopher of the natural law*. The first part of the paper deals with relevant biographical data related to Sterija's education and his establishment as a sociologist of culture and philosopher of natural law. The second part of the paper is the analysis of those Sterija's plays that made him a pioneer of the sociologist of culture in Vojvodina. The last part of the paper deals with Sterija's *Rhetoric* and *Natural Law*. This part specifically emphasizes the existing critiques and expert reviews of the *Natural Law* by J. S. Popovic.

Keywords: Jovan Sterija Popovic, sociology of culture, snobbism, false patriotism, philosophy, rhetoric, natural law